

Крушинська С.П.,
аспірант кафедри управління освітою НАДУ

Нормативно-правове забезпечення взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти в Україні

У статті розглядаються питання нормативно-правового забезпечення взаємодії держави і громадськості загалом та у сфері освіти зокрема.

Ключові слова: закон, нормативно-правове забезпечення, громадянське суспільство, взаємодія.

Крушинская С.П. Нормативно-правовое обеспечение взаимодействия государственных органов с общественностью в сфере образования в Украине

В статье рассматриваются вопросы нормативно-правового обеспечения взаимодействия государства и общественности в целом и в сфере образования в частности.

Ключевые слова: закон, нормативно-правовое обеспечение, гражданское общество, взаимодействие.

Krushynska S.P. Normatyvno and legal framework for interaction of state bodies Public Education in Ukraine

The article deals with the legal processes of the process of interaction between state and society in general and in education in particular.

Key words: law, legal security, civil society interaction.

Постановка проблеми. Одним із основних аспектів функціонування сучасного громадянського суспільства є налагодження діалогу між державою і громадянином, гілками влади, політичними партнерами, культурами та цивілізаціями [6, с. 97]. Різні рівні інтеграції освітніх, наукових, педагогічних, урядових, громадських організацій створюють небачені можливості для їх співпраці, взаємодії в умовах інтерналізації різних сфер життя суспільств [2]. Це актуалізує напрацювання нормативної бази для здійснення діалогу влади з громадськістю, удосконалення правового статусу інститутів громадянського суспільства.

Протягом останніх років більшість державних органів корінним чином реформувала свою систему роботи з громадянами, що було досягнуто шляхом активної діяльності громадських рад при органах державної влади, створенням відділів по зв'язках з громадськістю, прийняттям і виконанням планів і програм, спрямованих на підвищення їхнього авторитету в суспільстві [20, с. 3]. У нормативно-правових документах декларуються принципи демократичного управління. Однак, як зазначає Л.Гаєвська, через свою недосконалість вони не забезпечують ефективну державну політику в цій галузі [3, с. 233].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До загальних проблем взаємодії державних органів з громадськістю зверталися такі науковці, як В.Авер'янов, Т.Бутирська, Н.Ковалішина, С.Крисюк, О.Кулініч, О.Мартинюк, Т.Мироненко, В.Надрага, А.Стойка, С.Степаненко та ін. У своїх працях науковці розглядають: теоретичні засади взаємодії (В.Авер'янов, С.Крисюк), питання взаємодії владних структур з громадськістю, політичними і громадськими організаціями як засобу підвищення ефективності управління на регіональному рівні (В.Надрага); механізми ефективної взаємодії органів державної влади і громадських об'єднань на регіональному рівні (Т.Мироненко, А.Стойка), у реалізації молодіжної політики (О.Кулініч); розвиток міжгалузевої взаємодії в державному управлінні (О.Мартинюк); взаємодії жіночих громадських організацій з органами державної влади (Н.Ковалішина). Слід зазначити, що проблеми взаємодії органів державної влади з

громадськістю щодо вирішення питань розвитку та функціонування сфери освіти системно не розглядалися. Так, у полі зору дослідників були питання розробки механізмів залучення громадських організацій до розвитку освіти в Україні (Л.Проненко); історії становлення державно-громадського управління освітою (Л.Гаєвська) та державно-громадського механізму забезпечення якості освіти (Т.Лукіна) тощо без деталізації особливостей та сфери спрямування цієї взаємодії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання нормативно-правового забезпечення взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти у працях науковців висвітлюються частково, зокрема, акцентується увага на аналізі закріплених у нормативних актах повноважень органів громадського самоврядування. Поза увагою залишаються питання правового оформлення механізмів взаємодії державних органів з громадськістю в процесі прийняття рішень щодо розв'язання проблем освіти.

Мета статті – здійснити аналіз нормативно-правового забезпечення взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти України в сучасних умовах демократизації всіх сфер життя суспільства.

Аналіз нормативно-правових документів щодо зазначеного питання будемо здійснювати у два етапи: спочатку розглянемо зміст законодавчих актів України, у яких визначаються загальні права та механізми взаємодії органів влади із громадськістю, а потім деталізуємо спрямованість і повноту правових документів, що регулюють ці взаємовідносини у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка суспільна діяльність, як слушно зауважує О.Бабінова, завжди має спиратися на відповідне законодавство [1]. Досліджуючи процес взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти, розглянемо існуючу нормативно-правову базу із зазначеного питання.

Основні засади участі громадськості у вирішенні справ держави закріплені Конституцією України. Так, ст. 5 Конституції проголошує, що “носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування...”. У ст. 36 визначається право громадян України “на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів” [18]. Право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування закріплено в ст. 38. Конституція України надає можливість громадянам направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [18].

Таким чином, Конституція України визначає основи співпраці держави з громадськістю через закріплення прав і свобод громадян.

Обмін інформацією між владою і громадськістю О.Бабінова вважає важливим показником прозорості та відкритості діяльності влади, її демократизації, поштовхом для розвитку та зміцнення громадянського суспільства [1]. До недавнього часу така

форма співпраці лише опосередковано регламентувалася Законом України “Про звернення громадян” (1996) [9], яким визначено, що “громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов’язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення” [9]; та Законом України “Про інформацію” (1992) [10], який регулює відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації.

Сьогодні порядок здійснення та забезпечення права кожного громадянина на доступ до інформації, що була отримана або створена в процесі виконання суб’єктами владних повноважень своїх обов’язків, або яка перебуває у володінні суб’єктів владних повноважень, поряд із зазначеними вище документами, визначено в Законі України “Про доступ до публічної інформації” (2011) [11]. Цей документ закріплює механізм реалізації права кожного на доступ до публічної інформації.

Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997) [12] запроваджує інститути місцевих ініціатив та громадських слухань. Цим питанням присвячені окремі статті цього Закону, такі як ст. 9 “Місцеві ініціативи”, ст. 13 “Громадські слухання”.

За останні десять років нормативно-правова база щодо активізації участі громадськості у державних справах поповнилася низкою документів, а саме: укази Президента України “Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади” від 1 серпня 2002 р. № 683 [21]; “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 31 липня 2004 р. № 854 [22]; “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 15 вересня 2005 р. № 1276 [23]; постанови Кабінету Міністрів України “Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади” від 4 січня 2002 р. № 3 [24]; “Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади” від 29 серпня 2002 р. № 1302 [25]; “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 3 листопада 2010 р. № 996 [26]. У цих документах наголошується на забезпеченні відкритості формування та реалізації стабільної та зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави, урахуванні громадської думки в процесі підготовки та організації виконання їх рішень, підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян; підтримці ініціативи громадськості щодо створення системи постійного діалогу та взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів державної влади та органів місцевого самоврядування; визначені основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Проте тільки деякі з нормативних документів [25; 26] містять конкретні механізми взаємодії державних органів з громадськістю. Так, у пункті 4 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [27] визначено, що результати проведення консультацій з громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі. Однак аналіз інформації щодо консультацій з громадськістю [31] показав, що

до 556 нормативно-правових актів різних міністерств, які пройшли громадське обговорення, надійшло 27 пропозицій та зауважень від громадськості, і лише вісім враховано. На жаль, інформації про причини неврахування пропозицій громадськості нам знайти не вдалося.

Таким чином, механізм участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики визначений, але практика доводить його недосконалість. Разом з тим варто констатувати слабку активність громадян щодо реалізації свого права на участь у процесі формування та реалізації державної політики.

Серед інститутів громадянського суспільства особливо активними є громадські організації, які відповідно до законодавства мають право брати участь у державних справах. Хоч на сьогодні в Україні й не розроблено чіткої технології взаємодії між державними і громадськими організаціями [5], проте ціла низка державних документів надають можливість громадським організаціям співпрацювати з державними органами, зокрема і у сфері освіти.

До таких документів можна віднести закони України “Про об’єднання громадян” (1992) [8]; “Про місцеве самоврядування в Україні” (1997) [12]; “Про місцеві державні адміністрації” (1999) [13]; “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (1999) [14]; “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” (1993) та ін.

Ідея залучення громадськості до розв’язання проблем освіти в історії української державності не нова, однак її актуалізація відбулася після здобуття Україною незалежності.

Демократизація підходів до управління у сфері освіти відбувалася поступово – з прийняттям низки законодавчих актів, зокрема базового Закону України “Про освіту” (1991, 1996) [16], а також законів щодо основних ланок освіти, починаючи від дошкільної і завершуючи вищою освітою, Державної національної програми “Освіта” (“Україна XXI століття”) (1993) [7], Національної доктрини розвитку освіти України (2002) [27]. У цих документах розкриваються засади переходу від традиційної до демократичної системи управління шляхом: чіткого розмежування функцій між центральними, регіональними і місцевими органами управління; активізації участі батьків, зацікавлених сторін, піклувальних та інших рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації в освітньому процесі навчальних закладів тощо [2, с. 46].

У Законі України “Про освіту” (1991, 1996) визначено принцип поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті (ст. 6) та передбачено щорічне звітування керівників вищих навчальних закладів, які звітують перед загальними зборами (конференцією) колективу навчального закладу (ст. 19). А ст. 23 Закону України “Про освіту” (1991, 1996) закріплює участь діячів науки, культури та представників інших сфер діяльності у навчально-виховній роботі: “Діячі науки, культури та представники інших сфер діяльності *за рішенням навчального закладу* (курсів наш. – С.К.) можуть брати участь у навчально-виховній роботі, керівництві учнівськими, студентськими об’єднаннями за інтересами, сприяти інтелектуальному, культурному розвитку учнівської, студентської молоді, надавати консультаційну допомогу педагогам” [16]. Однак звертаємо увагу на обов’язковість наявності рішення навчального закладу щодо такої участі громадськості і в цьому контексті постає запитання: “Який орган таке рішення має приймати?”.

У 1993 р. була прийнята Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”) [7] (далі – Програма), у якій, зокрема, одними з основних шляхів

реформування освіти визначено створення в суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, неухильної турботи про примноження інтелектуального та духовного потенціалу нації, активізація зусиль усього суспільства для виведення освіти на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина.

Визначальним у реформуванні управління освітою, як задекларовано в Програмі, має стати забезпечення *тісного співробітництва* (курсив наш. – С.К.) органів державного управління освітою всіх рівнів, навчально-виховних закладів, наукових установ, громадського самоврядування та їх відповідальності у межах повноважень [7]. Проте у заходах щодо реалізації Програми конкретні шляхи досягнення *тісного співробітництва* (курсив наш. – С.К.) державних органів і громадськості відсутні.

У 2002 р. Указом Президента затверджується новий стратегічний документ “Національна доктрина розвитку освіти”, у якому визначено систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрями розвитку освіти у першій чверті ХХІ ст. Зокрема, у документі зазначається, що “Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг [7]. Нова модель системи управління сферою освіти має бути відкритою і демократичною. У ній *передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки* (курсив наш. – С.К.), унаслідок чого змінюються навантаження, функції, структура і стиль центрального та регіонального управління освітою. А також наголошується, що сучасна система управління сферою освіти розвивається як державно-громадська. Крім цього, серед основних заходів, спрямованих на вдосконалення економічної моделі освіти, мають стати запровадження *спільного державного та громадського контролю* (курсив наш. – С.К.) за формуванням і виконанням бюджетів навчальних закладів.

Таким чином, Національна доктрина розвитку освіти в Україні як концептуальний документ закріплює основи взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти та передбачає різні її форми.

Варто погодитися з Л.Гаєвською, яка, досліджуючи державно-громадське управління загальною середньою освітою, зазначає, що “ми не знайдемо жодного документа, який регулював би державно-громадське управління загальною середньою освітою протягом семи років після прийняття Державної національної програми “Освіта” (“Україна ХХІ століття”) (1993) [4, с. 364]. Хоча у 1999 р. був прийнятий Закон України “Про загальну середню освіту” [17], однак, крім ст. 19, де визначено орган громадського самоврядування загальноосвітнім навчальним закладом (загальні збори (конференція) колективу навчального закладу) та передбачено можливість функціонування методичних об’єднань, що охоплюють учасників навчально-виховного процесу та спеціалістів певного професійного спрямування, Законом не регулюється співпраця з іншими громадськими об’єднаннями та окремими громадянами. А громадські органи управління загальною середньою освітою на центральному та регіональному рівнях не передбачені.

З метою подальшого розвитку освіти в Україні, її інтеграції в європейський освітній простір, а також створення умов для забезпечення доступу громадян до

якісної освіти, утвердження високого статусу педагогічних працівників у суспільстві у 2005 р. прийнятий Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні” [28]. У документі передбачено реалізацію заходів щодо вдосконалення системи прогнозування та задоволення потреб суспільства в педагогічних і науково-педагогічних працівниках та запровадження, починаючи з 2005 р., практики укладання *тристоронніх угод* “студент – вищий навчальний заклад – роботодавець” для осіб, які навчаються за державним замовленням за напрямками і спеціальностями педагогічного профілю; розроблення критеріїв оцінювання якості навчального процесу та здійснення на їх основі *із залученням органів учнівського та студентського самоврядування, батьків, громадськості* моніторингу ефективності діяльності навчальних закладів.

Іншим документом, який актуалізує питання демократизації освіти, є схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 396 Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки [19]. У документі зазначено, що вітчизняна освіта поки що не відповідає вимогам формування громадянського суспільства, демократизації, відкритості та прозорості. У зв’язку з цим визначено основні шляхи розв’язання проблем у цій сфері:

- всебічна підтримка та сприяння активній діяльності батьківських комітетів, опікунських рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації, залучення їх до розроблення та виконання рішень у галузі освіти, розширення ролі студентського і учнівського самоврядування в навчально-виховному процесі;

- поєднання державного і громадського контролю, запровадження нової етики управлінської діяльності, що ґрунтується на принципах взаємоповаги і позитивної мотивації;

- забезпечення відкритості процесу розроблення нормативно-правових документів, їх експертизи і апробації та затвердження;

- створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях, організація проведення експериментальної перевірки та експертизи освітніх інновацій із залученням громадськості [19].

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України активно працює у напрямі демократизації освіти в Україні та налагодження діалогу з громадськістю. Це забезпечується, зокрема, через видання нормативних актів, таких як:

- наказ “Про затвердження Положення про піклувальну раду загально-освітнього навчального закладу” від 5 лютого 2001 р. № 45, яким передбачено можливість створення піклувальної ради навчального закладу, органу самоврядування, який формується з представників органів виконавчої влади, підприємств, установ, навчальних закладів, організацій, окремих громадян з метою залучення громадськості до розв’язання проблем освіти, забезпечення сприятливих умов ефективної роботи загальноосвітнього навчального закладу [32];

- наказ “Про затвердження Примірного положення про раду загально-освітнього навчального закладу” від 27 березня 2001 р. № 159, де визначено, що рада загальноосвітнього навчального закладу – це постійно діючий у період між загальними зборами (конференцією) орган громадського самоврядування. Одним із завдань ради є підвищення ефективності навчально-виховного процесу у взаємодії із сім’єю, громадськістю, державними та приватними інститутами [33];

- наказ “Про громадську колегію та громадські ради” від 26 травня 2005 р. № 318, яким з метою залучення громадськості до формування, прийняття та реалізації рішень щодо державної політики у сфері освіти, науки, інтелектуальної власності та інноваційної діяльності утворено громадську колегію у кількості 25 осіб та громадські ради при Міністерстві освіти і науки України з питань: дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти; вищої освіти; професійно-технічної освіти; реформування економічних механізмів в освіті; науки, науково-технічного, інноваційного розвитку та інтелектуальної власності; та затверджено положення про громадську колегію та громадські ради;

- наказ “Про затвердження Примірного положення про порядок звітування керівників дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів перед педагогічним колективом та громадськістю” від 23 березня 2005 р. № 178, у якому зазначається, зокрема, що завданням звітування керівників навчальних закладів є забезпечення прозорості, відкритості і демократичності управління навчальним закладом; стимулювання впливу громадськості на прийняття та виконання керівниками навчальних закладів відповідних рішень у сфері управління навчальним закладом. Однак ці звіти часто мають формальний характер, що пояснюється недосконалістю нормативно-правової бази, яка недостатньо регламентує відносини між органами самоврядування та керівником, який перед ними звітує [4, с. 377].

Висновки. Проведений нами аналіз нормативно-правового забезпечення взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти дає змогу зробити висновок, що правові основи залучення громадськості до розв’язання проблем освіти закладені. Підтвердженням цього є чинні закони, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, які закріплюють основні засади участі громадськості у розв’язанні проблем освіти.

На підставі аналізу нормативних документів доведено, що існуюча нормативно-правова база потребує вдосконалення, зокрема щодо механізмів взаємодії державних органів з громадськістю в процесі прийняття рішень та надання громадськості реальних повноважень у розв’язанні проблем освіти.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження проблеми взаємодії державних органів з громадськістю у сфері освіти можуть стосуватися вивчення форм взаємодії держави і громадськості у сфері освіти на різних рівнях.

Список використаних джерел

1. *Бабінова О. О.* Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Бабінова О. О. – К., 2006. – 232 с.

2. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України ; за ред. В. Г. Кременя. – К., 2009.

3. *Гаєвська Л. А.* До питання нормативно-правового забезпечення державно-громадського управління освітою в Україні / Л. А. Гаєвська // Галузь науки “Державне управління”: історія, теорія, впровадження : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 28 трав. 2010 р.) : у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка та ін. – К. : НАДУ, 2010. – Т. 2. – С. 231–233.

4. *Гаєвська Л. А.* Розвиток державно-громадського управління загальною середньою освітою в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) : дис. ... докт. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Гаєвська Л. А. – К., 2010. – 485 с.

5. *Гаєвська Л. А.* Феномен громадянського суспільства і його вплив на становлення державно-громадського управління освітою (теоретико-методологічний аспект) / Л. А. Гаєвська // Держ. упр.:

теорія та практика. – 2007. – № 2 (6). – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2/txts/07glatma.htm>.

6. *Гирик М. А.* Щодо легітимності форм і видів взаємодії інститутів громадянського суспільства та правової держави / М. А. Гирик // Менеджмент-орієнтовані підходи до здійснення змін в публічному управлінні : матеріали наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 22 жовт. 2010 р. / за заг. ред. Ю. П. Шарова. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 97–99.

7. Державна національна програма “Освіта” (“Україна XXI століття”). – К. : Радуга, 1994. – 61 с.

8. Об’єднання громадян : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12>.

9. Про звернення громадян : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>.

10. Про інформацію : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>.

11. Про доступ до публічної інформації : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>.

12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.

13. Про місцеві державні адміністрації : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=58614&p=122060081125747>.

14. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України. – Режим доступу: http://planeta.univ.kiev.ua/files/Doc/lawukr_mgo.htm.

15. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2998-12>.

16. Про освіту : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>.

17. Про загальну середню освіту : Закон України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=651-14>.

18. Конституція України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

19. Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 роки. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=396-2006-%F0&p=121861818>.

20. *Мируненко Т. С.* Організаційно-правові аспекти управління взаємодією органів прокуратури України з громадськістю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Мируненко Тетяна Євгенівна. – К., 2008. – 20 с.

21. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади : Указ Президента України від 1 серп. 2002 р. № 683. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=683%2F2002>.

22. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31 лип. 2004 р. № 854. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=854%2F2004>.

23. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 15 верес. 2005 р. № 1276. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1276%2F2005>.

24. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 січ. 2002 р. № 3. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3-2002-%EF>

25. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серп. 2002 р. № 1302. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1302-2002-%EF>.

26. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. № 996. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF&p=1310713018882675>

27. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347 // Освіта України. – 2002. – 23 квіт. – № 33.

28. Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні : Указ Президента України від 4 лип. 2005 р. № 1013/2005. – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/ukrtest/pravo/2005ukz_1013.html.

29. Про громадську колегію та громадські ради : наказ МОН від 26 трав. 2005 р. № 318. – Режим доступу: www.mon.gov.ua/ministry/grrd/MON_318_1.doc.
30. Про затвердження Примірного положення про порядок звітування керівників дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів перед педагогічним колективом та громадськістю : наказ МОН України від 23 берез. 2005 р. № 178. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS2849.html.
31. Консультації з громадськістю // Громадянське суспільство: інтерактивна інформаційно-аналітична система. – Режим доступу: <http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/discussion/ovv/>.
32. Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу : наказ МОН України від 5 лют. 2001 р. № 45. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0146-01>.
33. Про затвердження Примірного положення про раду загальноосвітнього навчального закладу : наказ МОН України від 27 берез. 2001 р. № 159. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_2w/pg_isnlwy.htm.